

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ Й МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ВИМІРИ ЗДОРОВОГО ГЛУЗДУ У ПОВСЯКДЕННІ ТА МЕТОДИКА ЇХ ДІАГНОСТИКИ

Представлений аналіз категорії здорового глузду у якості критеріальної основи буденної свідомості. Змістовно здоровий глузд презентує включеність людини у реальний світ речей, подій і явищ, визначає її ставлення до дійсності та впорядковується почуттями й розумом. В даній публікації здоровий глузд розглядається секторально у різних сферах життєдіяльності: економічній, екологічній, моральній, правовій. Здійснюється валідація розробленої методики діагностики вказаної секторальності здорового глузду у проявах емоційного і раціонального в когнітивній і поведінковій складових та у складі "я-концепції".

Ключові слова: здоровий глузд, економічна, екологічна, моральна, правова сфери життєдіяльності, методика психодіагностики, валідація.

Постановка проблеми дослідження. Людина – істота суспільна, але водночас спрямована на самовизначення і свободу, самореалізацію і незалежність. Впорядковувати й підпорядковувати себе вона навчилася за допомогою штучно, нею ж створених, соціальних санкцій, правил і норм, якими є, зокрема, екологічні обмеження, економічні закони, мораль і право. Ці регулятори існують об'єктивно, але дієвість свою набувають через суб'єктивізацію у понятті здорового глузду. Категорія "здорового глузду" нас цікавить у даному контексті, як функціональна складова буденної свідомості.

Теоретичний аналіз проблеми. За філософськими уявленнями реальність повсякдення представляється двома вимірами: її душевно-духовною сферою (буттюванням) та другою її складовою – емпірично-речовим функціонуванням (побутуванням). Отже "бути" (я єсьм) і "здійснювати буття" (функціонувати у повсякденні) є симультанні атрибуції людського існування, що змістовно відрізняються сутнісними ознаками свідомості. Якщо у першому випадку, здебільшого, йдеться про душевно-духовний зміст людського життя, то у другому – мають на увазі предметно-емпіричне наповнення життєдіяльності того самого буття і досвіду людини [3, 7]. Саме емпіричний бік буття – безпосереднє побутування людини у життєвому просторі – наповнює собою сенс її існування, визначає її активність, діяльність і ставлення до реальної дійсності. Зрозуміло, що саме в цій сфері соціалізуються та визначаються норми і правила поведінки, через які здійснюються речові, майнові, культурно-етичні, соціальні, економічні, екологічні та інші акти життєдіяльності. У свідомості людей уже на рівні буденної практики реальне буття "не розплавляється в суцільній нерозрізненості" цих складових, а набуває форм сумірності як по відношенню одна до одної, так і стосовно іншого буття (іншої людини, соціальної спільноти). "Занурюючись у свій власний душевний досвід, ми виявляємо свою *причетність* (виділено спеціально нами – В.С., бо це одна з основних характеристик, зокрема, екологічної свідомості) до реалій, які перевищують нас і мають духовну природу" [3].

Здоровий глузд – поняття досить складне і визначальне, особливо у повсякденні. За його допомогою людина орієнтується у доквіллі, приймає рішення, діє. Саме здоровий глузд оцінює вчинки, приймає норми, виробляє власні стандарти, санкціонує уявлення як про себе, так і про все на світі. Його роль і значення у поведінці та діяльності людей важко переоцінити, бо саме він, здоровий глузд, є основою душевно-духовного буття і предметно-речового буттювання. Здоровий глузд – це компас людської свідомості, який дозволяє людині проходити її власний життєвий шлях. Прийнято вважати, що в основі його лежить розсудок, який використовує сенсорне сприйняття та емоційність почуттів у межах набутого власного досвіду людини.

Змістовно здоровий глузд проникається особистісними сенсами людини, індивідуально відтворює реальні відношення особистості до дійсності. У здоровому глузді сконцентровані особистісні сенси, які опосередковують усвідомлення "значень" предметного світу "для мене", "для власного Я". Здоровий глузд *a priori* уже збагачений попереднім досвідом, як поза- особистісними знаннями про світ, включає уявлення про явища, предметні сутності, дії і вчинки, поняття норм, ролей, цінностей, ідеалів.

У складі здорового глузду (точніше в ньому, як в одній із форм прояву свідомості) особистісні сенси детермінують *відношення* людини до світу в залежності від її віку, соціального статусу, але і в залежності від її потреб, емоцій, фіксованих установок. Проте, здоровий глузд іде далі особистісних сенсів, він уособлює та деперсоніфікує (орієнтує на об'єктивні "значення") емпірику сприйняття дійсності, тим самим визначає суб'єктивне ставлення, яке у свою чергу лягає в основу сенсоутворювальних мотивів. Здоровий глузд ніби звиряє та узгоджує об'єктивно наявне з суб'єктивно

ціннісним (буттявання з буттям, або душевно-духовне з предметно-речовим) і тим самим визначає їх адекватність у контексті конкретної ситуації. Тому здоровий глузд, як правило, "значеннєво" виявляється в одному знаменнику для більшості людей конкретної культурно-історичної спільноти, хоча й може нести індивідуально-особистісне забарвлення.

У здоровому глузді проявляється вся повнота аналітико-синтетичної діяльності мислення людини та її переживань, емоційні забарвлення ставлень, від яких залежать наслідки дій і вчинків. Мораль і право, економічні та екологічні посередники взаємодії людини з довкіллям, як основні соціальні детермінанти життєдіяльності, є похідними і дотичними до складових здорового глузду та безпосередньо визначають поведінку і діяльність – очікування, дії, вчинки, рішення, відповідальність і т. ін. Впорядковується розсудок у здоровому глузді почуттями й розумом. [3] Розсудок в межах здорового глузду має розумно співвідносити своєю дією ту чи іншу моральну та етичну норму, моральне почуття, а ще й зовнішню до них юридичну, правову норму. Розум помножений на моральні почуття дає суще, що є у здоровому глузді, а якщо говорити про юридично-правові норми, то їх, певно, можна розглядати, як формалізовані (осмислені й виписані), чітко експліковані морально-етичні правила людського буттявання в суспільстві. Отже, моральна компонента є векторною у здоровому глузді, правова, скоріш, виявлятиметься, раціонально зваженою його компонентою, тоді як економіка й екологія складатимуть основу життєдіяльності людини в суспільстві і більш широкому доквіллі.

Економіка визначається виробничою сферою життєдіяльності, без якої неможливе матеріальне і духовне існування людини та суспільства. Вона відтворює виробничі відношення, що виникають між людьми з приводу виготовлення, обміну, розподілу й використання матеріальних благ і цінностей. Економічні відношення визначають усі інші суспільні взаємини, являються базовими у функціонуванні й розвитку як усієї соціальної спільноти, так і окремої людини в суспільстві. Тому будь-яка людина не може уникнути цієї сфери свого існування і складає у своєму ментальному образі світу власні уявлення економіки. Створивши у себе ті чи інші економічні уявлення, як певні зразки, моделі мисленнєвих образів, людина їх дотримується, їм відповідає, їх використовує у якості критеріїв свого життя.

Екологія в екопсихологічному контексті розглядається [9] як система сформованих у людини переживань і ставлень по відношенню до свого життєвого оточення – природного, соціального, штучного, та, за проявами, – зовнішнього і внутрішнього. Переживання опосередковуються впливами, які надходять від середовища та проєктуються в психологічне осереддя – свідомість, а тим самим, визначають ставлення і проявляються відповідними стійкими психологічними установками (екодиспозиціями) [12] щодо взаємодії з довкіллям. Зрозуміло, що й вони формуються у процесі соціалізації особистості, в навчанні, відповідному вихованні та можуть бути наявними у свідомості, як певні норми взаємодії з оточуючим середовищем. Оскільки вони є важливими для життєдіяльності, то й закріплюються у здоровому глузді буденної свідомості, як конкретні взірці, еталони, мірки, зразки, моделі ставлень.

Дещо іншими й своєрідними є моральні і правові норми, що опосередковують поведінку і діяльність людини у повсякденні. Добре усім відомо, що регуляція людських дій і вчинків у суспільній практиці здійснюється за допомогою моральних норм. Але існують ці норми ще і юридично та офіційно закріплені у правових формах виразу і нормативних приписах.

Якщо йдеться про мораль, то здоровий глузд співвідносить поведінку і діяльність з тими чи іншими загально прийнятими суспільно-етичними уявленнями й оцінює їх привселюдно у суцюзі, в соціумі, де вони (ці норми) склалися, здебільшого не апелюючи до норм права. Виконання моральних вимог санкціонується лише формами духовного впливу (суспільної оцінки, осуду, визнання, зневаги і т.п.), адже ціннісне обґрунтування, що в них міститься, надходить від загальнолюдських уявлень добра і зла, правди, справедливості, честі, совісті [2,4]. На відміну від моральних норм, правові, за своєю сутністю, мають ту саму природу, але іншу форму виразу, функціонування і санкціонування. Вони, як правило, виписані іззовні, не транслюються стихійно у процесі соціалізації, неочевидні, а тому у здоровому глузді пересічної людини, зазвичай, фрагментарні, або зовсім відсутні.

Здоровий глузд враховує не тільки предметність об'єктивних реалій дійсності, а й реалізує *включеність* людини у світ речей, подій юридичних, економічних, суспільних явищ, здійснює таку конгруентність на взаємо- узгоджених умовах духовності людини й екології життєвого середовища, навіть не розчленовуючи їх, сприймає це як щось неочевидне, хоча й емпірично виразливе. Можна було говорити про здоровий глузд, як інтегрований критерій і механізм регуляції, у тому числі й суспільної, поведінки і діяльності людей, якби він був завжди чітко рефлексованим, легко доступним для співставлень, зовні екстрапольованим.

Отже, важливо і значимо з'ясувати співвідношення здорового глузду з економічними, екологічними, моральними і правовими нормами регулювання суспільної практики. Цікаво подивитися на ці норми у співвідношеннях щодо організації життєдіяльності на рівні буденної свідомості, повсякденного життя. У цьому полягає актуальність розробленого тесту.

Методика секторальної діагностики здорового глузду (екологія, економіка, мораль, право). Розроблений *тест призначений* для вимірювання психологічної рефлексії дорослою людиною моралі,

права, економіки та екології у повсякденні. Він дозволяє рівною мірою здійснювати психометрію моральної, правової, економічної та екологічної свідомості (для порівняння) в системі заданого діапазону критеріїв здорового глузду. Тест надає можливість не тільки виявляти кількісну міру вираженості кожної з цих сфер у здоровому глузді буденної свідомості, але й визначати їх конгруентність (відповідність між собою), співставляти значимість однієї сфери людської свідомості по відношенню до інших.

За допомогою розробленої методики можна з'ясувати у заданому секторі свідомості форми його прояву на різних психологічних рівнях: когнітивному, поведінковому та у складі "я – концепції" особистості. Разом з тим, тест діагностує ментальний типаж конфігурації здорового глузду – за перевагами раціонального чи емоційного його суб'єктивного сенсу.

Тест має 4 основні шкали (моральна, правова, економічна та екологічна свідомість), 3 субшкали стосовно усіх чотирьох основних шкал (когнітивна, поведінкова складова та у сфері "я – концепції) за двома основними механізми прояву (емоційного та раціонального початку) кожної базової сфери в категорії здорового глузду.

Обґрунтування конструкту методики. В умовах динамічного суспільства важливого значення набувають суспільно-статусні, соціально-психологічні, економічні, виробничі, побутові, майнові та інші взаємини, які мають плинно врегульовуватись. Людство в процесі довготривалої суспільної практики виробило і дотримується здебільшого моральних і правових норм врегулювання міжлюдських стосунків, до складу яких включаються ще й інші, зокрема, економічні, екологічні та ін.

Які б не були наші уявлення про економічні, моральні, екологічні, чи (та) юридичні норми, вони співвідносяться і співставляються людиною її "логікою здорового глузду". У разі невідповідності, дисонансу, неузгодженості, як це бачилося б у площині здорового глузду, вони, створюють внутрішній дискомфорт і людиною, як правило, не приймаються. До речі, правові норми виписуються у відповідності до критеріїв здорового глузду та моралі того суспільства і тієї епохи, в якій вони будуть застосовуватись, обґрунтовуються і лягають в основу юридичних кодексів. Але ні те, ні інше – ні здоровий глузд, ні економіка чи екологія, ні мораль в уявленнях людини – об'єктивному вимірюванню у свідомості суб'єкта не піддаються через психологічну атрибутивність, власні нюанси, багатоплановість критеріїв, як і форм їх прояву. Те саме стосується і юридичних уявлень буденної правосвідомості. Тому і юридичні закони, і їх розуміння чи тлумачення в уявленнях широкого загалу людей не мають завершеності та однозначності. Немає цієї однозначності навіть у професійних юристів, тим більше немає чіткості уявлень про них у свідомості простих громадян. Це означає, що вимірювати уявлення юридичних чи інших, з числа означених, норм у буденній свідомості людей немає сенсу, можна вимірювати психологічне ставлення до тих чи тих норм суспільного життя та їх регулятивних функцій. Можна діагностувати активне чи пасивне, позитивне чи негативне ставлення, особистісну цінність права, моралі, економіки, екології, валентність чи індиферентність їх для людини, міру їх прийняття, як соціальних норм у самоорганізації власної життєвої практики чи практики спільноти, суспільства взагалі.

Саме ця *мета* переслідується у розробленому психологічному тесті – виміряти ціннісне ставлення особистості до екології та інших категорій суспільного буття – моралі, економіки, права.

Теоретичний конструкт тесту застосовує сенсо-ціннісний підхід в психології (А.В. Петровський, О.М. Леонт'єв, В.П. Тугарінов), згідно до якого значення різних видів соціальних норм для того, щоб стати дійсними регуляторами поведінки людини, повинні засвоїтись нею не тільки за змістом "знаємих норм" (П.М.Якобсон), а й стати визначальними, компліцитними, значущими цінностями для особистості (Ф.В. Бассін [1], В.О.Скребець [8]). До того ж, особистісне значення (компліцитність) тієї чи іншої норми не тільки може не співпадати з суспільним її значенням, а й виступати на рівні з іншими життєво значимими цінностями. Ієрархія особистісно-сенсових переваг спирається виключно, або в основному, на уявлення про ціннісні норми власної практичної моралі, що склалася під впливом емпіричного досвіду, "життєвського" розуміння належних правил поведінки у широкій сфері практичної взаємодії людей з їх життєвим середовищем.

Зважаючи на вказані теоретичні посилки, тестові завдання методики є індикаторами ціннісних переваг *морально-етичного контексту* суб'єктивних уявлень у сфері юриспруденції, економіки, екології, творчості, моралі, етики – як життєво значимих для особистості цінностей. Ситуація ціннісного вибору забезпечується спеціальним методичним прийомом проекції стимульно заданих морально-етичних норм (основні твердження) у різні сфери людського буття (когнітивну, поведінкову, "я – концепцію"), змістовну складову, яких наповнюють правові, моральні, економічні та екологічні цінності, як і психологічні механізми здорового глузду – раціональна та емоційна його проекція.

У даному діагностуванні використовується принципи оцінки запропонованих об'єктів (типу поведінки, людської якості, переживання, впливу чи ставлення) відносно певних (екологічних, економічних, правових) сфер життєдіяльності та ситуацій з визначенням міри, або ступеню їх значимості для досліджуваної людини. Методика відноситься до типу індивідуально орієнтованих з проективним шкалюванням цінностей (за В.О.Скребцем, 2003) [10] або суб'єктивного шкалювання та самооцінювання (за В.Ф. Моргуном, І.Г. Титовим, 2009) [5], де стимули – вербальні індивідуально орієнтовані, а відповіді – закриті типу "оцінювання і шкалювання ознаки". Вона спрямована на виявлення смислових індивіду-

альних конструктів свідомості людини, які опосередковують сприйняття і самооцінки особистісного сенсу, ключових у тесті понять – моралі, права, економіки, екології.

Під індивідуальним конструктом тестової проекції свідомості у даному випадку мається на увазі конкретна моральна норма у сполученні (або суміщенні) з заданим тестуванням проявом людської якості, ставлення чи поведінки. Їх, таких конструктів у кожному тестовому твердженні 6 (в усьому тесті 20 твердженнями їх здається 120). Наприклад: 6-те твердження: "Добро для інших не здійснюється з користі для себе. Наскільки це дійсно так, або правильно у сфері: а) економіки; б) права; в) моралі; г) духовності; д) творчості; є) екології". Тут є 6 особистісно-сміслових конструктів свідомості: 1) добро для інших без власної користі у сфері економіки; 2) те саме у сфері права; 3) у сфері моралі і т.д. Ці, що задані тестом, усі шість конструктів пропонується виразити кількісно за методом шкалювання на осі "мінімум-максимум" (аналогом є графічний прийом оцінювання ознаки у методиці "градусник" Рубінштейн-Дембо). У такій спосіб отримується кількісний вираз суб'єктивної проекції відповідного особистісно-сміслового конструкту (у даному твердженні, як і в усіх інших, за 6 проекціями).

Отже, тест містить 4 основні шкали (мораль, право, економіка, екологія), аналітично (шляхом обрахувань) виводиться 3 додаткові субшкали за їх змістовними проекціями: когнітивна складова, поведінкова складова та складова у сфері "я – концепції" в усіх 4 шкалах. Змістовно тест діагностує також психологічні механізми здорового глузду (В.О. Скребець, 2006,2009) [8,10], а саме раціональний та емоційний його компоненти.

Якщо предметні (основні) шкали (мораль, право, економіка, екологія) презентують загальне ціннісне ставлення людини до тієї або іншої сфери свого буття, то субшкали (когнітивна складова, поведінкова складова, "я" – концепція) розкривають психологічні проекції свідомості, що забезпечують (або містять) рефлексію конкретного ціннісного включення. Коротенько охарактеризуємо їх на моделі правової свідомості.

Когнітивна сфера правосвідомості. Свідомість людини неоднорідна і в різних змістових сферах може характеризуватися різною когнітивною складністю. Вважається, що когнітивна складність визначається розмірністю або кількістю незалежних факторів семантичного простору [6]. Когнітивна сфера (від лат. *cognition* – знання, пізнання) – образ відтвореної свідомістю дійсності (наприклад, категорія суб'єктивної або когнітивної картини світу в психології), яка може бути представлена результатами психосемантичних вимірів або метричних, порядкових шкал. У когнітивній сфері свідомості можуть по-різному бути вираженими образи-уявлення екології, економіки, моралі, права і т.ін. Центральними у когнітивній психології є питання організації знання, зокрема, співвідношення вербальних, образних, операційних уявлень, а також ставлення у відповідності до цих уявлень.

Когнітивна субшкала у даному тесті вимірює суб'єктивні проекції, здебільшого вербальні, мовні розуміння правових норм регуляції переважно у моральних її проявах. Вона представлена у семи твердженнях: 4в, 12в, 13б, 15в, 16г, 18в, 20в і, в ідеалі (максимально), за усередненими показниками розмірності шкали складає 5 умовних балів.

Змістовно вона розкриває: міру розсудкової схильності людини щодо забезпечення нормативної, правослухняної поведінки, рефлексію авторитетності для людини чинних юридичних законів, розуміння загроз, що пов'язані з незнанням чи раптовістю виникнення правових проблем, усвідомлення значимості знань і навичок законодавчого відстоювання своїх прав і свобод, важливості загальної ерудиції з юридичних питань і проблем правосуддя, етики звинувачень з приводу скоєного правопорушення чи проступку, необхідності юридичних знань взагалі. Кожен з цих індивідуально-сміслових конструктів в кількісних вимірах представляють різні сторони когнітивної сфери правової свідомості. Математичне їх усереднення дає тестове навантаження за даною субшкалою. Хоча, звичайно, матеріал можна аналізувати і за кожним смисловим конструктом окремо, особливо, якщо йдеться про великі вибірки досліджуваних. Правда, схема їх упорядкування буде дещо іншою, ніж та, що пропонується тут.

Поведінкова складова правосвідомості полягає в опосередкуванні зовнішньої (рухової) діяльності та внутрішньої (психічної) активності юридичними нормами чи уявленнями, відповідними правовими спрямуваннями та опосередкуваннями. В психології поведінка людини трактується, як діяльність, що має природні передумови (рухові, психофізіологічні, біохімічні), але, по-суті, це є суспільна активність, орієнтована переважно соціальними потребами, нормами і правилами суспільного життя людей, соціальних і культурних ролей та іншими знакосмісловими системами, що здійснюються в умовах взаємодії з факторами матеріального фізичного та екологічного (за Д.Ж. Гібсоном, 1966) і соціального середовища. В юридично-психологічному контексті доцільно розглядати поведінкову форму прояву правосвідомості з боку її внутрішніх складових: ціннісних орієнтацій та особистісних сенсів, усвідомлено прийнятих норм і правил, що спрямовані в суспільну площину юридичного врегулювання міжособистісних стосунків та більш широкої взаємодії людини з життєвим середовищем.

Субшкала поведінкових проявів правосвідомості у даному контексті вимірює правонормативні ставлення людини та їх ціннісне значення для особистості змодельоване в моральних уявленнях.

Змістовно ця шкала презентує: вербальні впливи в попередженні правових порушень, добротинність у правовій практиці, добросовісне слідування суспільним і правовим нормам, особистісну

твердість духу в ситуативній нормативності і законності дій, вчинків, поведінки і діяльності, смиренність слідування суспільно прийнятим нормам у сфері прав і свобод людини, зваженість, обачність, неспішність рішень у поведінці з огляду на юридичні норми і загальновизначені правила суспільного життя. Шкала складається з відповідей на твердження: 3г, 6б, 10в, 11б, 14д, 17в.

Прояви правосвідомості у складі "я-концепції" діагностуються відповідною субшкалою. Відомо, що "я-концепція" являє собою цілісний образ власного "я", що включає когнітивну компоненту (уявлення своїх якостей, здібностей, соціальної значимості, тощо), емоційну компоненту (прийняття себе, самоповагу, себелюбство) та оцінно-вольову (спрямованість на авторитет, повагу інших, домагання високої самооцінки й ін.). Це – відносно стійка, здебільшого, усвідомлена, оригінальна, власна система уявлень про себе, яка опосередковує взаємодію з іншими людьми, цінностями, явищами, нормами, детермінує ставлення, спрямовує особистість в ситуації вибору тощо. "Я"-концепція – передумова і наслідок, особистісна диспозиція соціальної взаємодії та залежить від суспільного досвіду.

Саме бачення власного "я" в системі правових цінностей і проектує дана субшкала за допомогою 7 тверджень: 1г, 2в, 5а, 7в, 8б, 9г, 19г. Вони представляють: рефлексію законності справ і дій у якості життєвого кредо особистості, цінності правової культури і юридичної грамотності, що лежать в основі доброго імені і честі особистості, сферу прав і свобод людини атрибутованих добрими (позитивними) людськими якостями, аксіологічну сутність матеріальної самообмеженості в собі, вимогливість до себе, самоповагу й авторитет, інші людські достоїнства у морально-правовому самовираженні особистості.

Аналогічно до правової свідомості спроектовані прояви моральної, економічної й екологічної свідомості у відповідній секторальності здорового глузду (на поведінковому, когнітивному рівнях та у складі "я" – концепції"). Скажімо, для інтерпретації моральної чи економічної свідомості контексти усіх субшкал набувають морального чи економічного спрямування, звичайно, у своїх "наборах" тверджень. Те саме стосується екологічної свідомості.

Методика

Інструкція. На запропоновані твердження дайте власні оцінні судження щодо наведених варіантів відповідей. Кожне твердження має шість варіантів відповідей. Усі 6 з наведених відповідей треба кількісно оцінити, помітивши на конкретній шкалі у бланку для відповідей рисочкою її вагу, величину, значимість щодо того, про що йдеться у твердженні. Це робиться у такий спосіб. Шкала починається зліва направо, у самій крайній лівій точці вага того, що оцінюється дорівнює нулю, а в самій крайній правій – його вага максимальна. Ви співвідносите значення сказаного між цими полюсами і на проміжку між ними на власний розсуд ставите рисочку на шкалі – чи то вона буде ближче до нуля, чи ближче до максимуму. Усе залежить від Вашого особистого бачення. Як думаєте, так і оцінюйте, але будьте щирими. У дослідженні вивчається саме Ваша думка.

1. Думаю, що добре, коли у людини життєвим кредо є:

а) весела вдача;	г) законність справ і дій;
б) добродійність;	д) економічна зваженість;
в) розсудливість;	е) екологічна відповідність (адекватність, самототожність ситуацій).

2. Я думаю, що в основі доброго імені лежить:

а) порядність (честь і совість);	г) високий ум, розсудливість;
б) шире серце і співчутливість;	д) рентабельність у рішеннях і справах;
в) правова культура (юридична грамотність);	е) зацікавленість, особистісна причетність, як не байдуже ставлення до природи.

3. Як на мене, то визрівши думка завжди знайде у собі потрібні слова, щоб:

а) бути почутою і зрозумілою іншими;	д) розібратися в економічній стороні справи;
б) стати переконливою у щирості сказаного;	е) торкнутися екологічної сутності будь-якої проблеми.
в) передати свої почуття і ставлення;	
г) утриматися від необачного вчинку, небажаної репліки чи дії;	

4. Мені до вподоби, коли розсудок над емоцією переважає, бо це треба задля:

а) етики і моралі, добродійності справ;	г) уникнення нервового імпульсу, агресії, роздратування;
б) зваженості доказів, обґрунтованості суджень;	д) фізичного і психологічного комфорту;
в) забезпечення нормативної, правослухняної поведінки;	е) гармонії, узгодження й балансу з моїм оточенням.

5. Великава осанка без хорошої якості людини обертається для неї втратами:

а) у сфері прав і свобод людини;	г) у розумовій діяльності;
б) в економічній площині;	д) у моралі й етиці людських стосунків;
в) в екологічній практиці;	е) у почуттєвій сфері.

6. Добро для інших не здійснюється з користі для себе. Наскільки це справедливо і правильно у сфері:
а) економіки;	г) духовності;
б) права;	д) творчості;
в) моралі;	є) екології.
7. Вимогливість до себе, – як честь розсудку, а не сплеск емоції, – потрібні в:
а) інтелектуальній (розумовій) сфері;	г) моралі;
б) економіці;	д) екології;
в) юриспруденції;	є) духовності.
8. Свої достоїнства сприймаються людиною меншими, ніж є насправді, проте іншими вони досить вагомо цінуються в мені, особливо коли йде мова про:
-		
--	--
а) естетичні смаки і вподобання;	г) нахили до альтруїзму (безкорисливості) і щирої вдачі;
б) правову обізнаність і використання юридичних норм;	д) навички планування життя та економно жити;
в) уміння вирішувати складні життєві питання і приймати рішення;	є) схильності до збереження довкілля(природи, соціального і матеріального оточення).
9. Щастя – це вміння насолоджуватися тим, що є і обходитися без того, чого немає. Без чого і наскільки Ви безболісно обійшлися б:
а) без сумніння (укоризни) совісті;	г) без правослухняності;
б) без розумової довершеності;	д) без економічної грамотності;
в) без емоційної чуйності;	є) без екологічної вихованості.
10. Благотворіння за своєю природою безкорисливе, але воно потребує уваги, похвали й підтримки, особливо за:
-		
--	--
а) добре ставлення до знедолених людей;	г) естетичну вишуканість в особистому житті, в роботі, у побуті;
б) творчі обдарування і кмітливий розум;	д) фінансову благодійність, нежадібність;
в) добросовісне слідування суспільним і правовим нормам;	є) екологічну культуру.
11. Непостійності духу і безмежності уяви є бар'єри, серед яких я вбачаю :
а) холонокровність суджень;	г) почуття честі і гідності;
б) ситуативну нормативність, законність дій, поведінки і діяльності;	д) економічну обмеженість (матеріальну чи/та фінансову зваженість);
в) емоційну стриманість,самоконтроль;	є) екологічну спрямованість на захист довкілля.
12. Повага, як на мене, коріниться в авторитеті:
а) добрих справ;	г) взаєморозуміння і злагоди між людьми;
б) мудрості рішень і вчинків;	д) матеріальної забезпеченості життя;
в) чинних юридичних законів;	є) збереження довкілля, життєвого середовища.
13. Несподіване, як і незнане спочатку сліпить і спонукає діяти, а потім б'є нещадно й наповал. Особливо, як на мене, це відчувається у сфері:
а) моралі;	г) економіки;
б) права;	д) творчості;
в) духовності;	є) екології.
14. Смиренність правилам і нормам дань, – як емоції й розсудку сплав, – необхідні для:
а) розумової діяльності;	г) економічної діяльності;
б) почуттєвої сфери;	д) сфери прав і свобод людини;
в) моралі й етики стосунків;	є) розумного втручання в природу.
15. Тільки з розумними можна набратися:
а) життєвої енергії та душевних задоволень;	г) правил, прикладів і способів добродійності;
б) розуму й розсудку, позитивного досвіду;	д) мудрості вести економічні справи;
в) навичок законодавчого відстоювання своїх прав і свобод;	є) екологічної відповідності, власної позиції щодо охорони й захисту природи.
16. Вважаю, що прикрашають розмову не "учоності" чи пристрасті, а доречності, простота й ерудованість людини, глибока її обізнаність з:

- а) моральних та етичних тем;
- б) відчуття і роздумів з питань життя насущного;
- в) економічних проблем сучасного життя;

- г) юридичних норм і проблем правосуддя;
- д) питань людських взаємин і переживань;
- е) проблем ставлення і поведінки в природному, соціальному й матеріальному оточенні.

17. Неспішність у слові чи дії – це ознака:

- а) розсудливості й розуму;
- б) емоційної вихованості, стриманості;
- в) обачності в поведінці з огляду на загальноприйняті правила і юридичні норми;

- г) моральної пощадривості себе й інших;
- д) економічності, рентабельності у витратах власних сил і ресурсів, на зразок заощаджень матеріальних цінностей;
- е) зваженості впливів на себе, ситуацію і людей.

18. Думаю, що у випадку з правопорушенням варто

- а) вражаючими фактами, ганебними моментами ситуації;
- б) викриттями з приводу скоєного правопорушення чи проступку;
- в) роздумами та аналізами подібних ситуацій;

- г) морально-етичними оцінками вчику чи поведінки;
- д) соціальними та економічними осмисленнями;
- е) екологічними умовисновками, як і тими речами, що стосуються наслідків для оточуючих.

19. Людина – недосконала. Недоліки в інших варто відкривати для себе, а не для тих, кого це стосується, якщо є бажання вдосконалюватись, а не ворогувати. То ж, спостерігаючи чужі помилки, думаю, що, як і в кожній людині, у мене є потреба удосконалюватися в:

- а) моральних якостях;
- б) розумових здібностях;
- в) проявах емоцій і почуттів;

- г) знаннях права (юриспруденції);
- д) економічних пізнаннях;
- е) ставленнях до людей, речей, подій і явищ довкілля.

20. Свій власний досвід – цінніший від усіх наук. Проте науки у свій досвід впускати варто, а саме:

- а) психологічні (про розум і почуття);
- б) етичні (про поведінку і мораль);
- в) юридичні (про норми права);

- г) економічні (про матеріальні і фінансові цінності);
- д) хіміко-біологічні (про живу і неживу природу);
- е) екологічні (про життєве середовище);

Валідизація методики. У відповідності з вимогами психометрії процедура перевірки розробленого тесту на валідність, достовірність і надійність проводилася поетапно і включала вибірку 320 осіб, з них 130 студентів-гуманітаріїв педагогічного університету, 82 студента, що навчаються в коледжах (педагогічного і медичного профілю), 76 учнів випускних класів загальноосвітніх шкіл та 32 працюючих у різних сферах діяльності м. Чернігова. Вік випробовуваних складав діапазон від 16 до 50 років, за статевими ознаками вибірка розподілилася: 178 жіночої статі і 122 чоловічої статі.

На першому етапі був зроблений пілотажний варіант методики, який включав 24 твердження. Він був випробований статистичним аналізом на матеріалі оцінок (30 професійних психологів) на відповідність психологічним вимогам. В результаті був угрупований і скорочений до 20 тверджень. Підставами для ретрансформації тесту виступили: значення "індексу складності" (знижений від 0,24-0,62 до 0,18-0,51); коефіцієнт кореляції окремих тверджень з усередненим підсумковим по тесту (став наближатися до 0,32 при $R(t) = 0,99$); розподіл відповідей став незначимо відрізнятися від нормального. Отриманий модельний варіант тесту з 20 тверджень піддавався подальшому статистичному аналізу на загальній для випробування вибірці (320 осіб) з додатковим застосуванням спеціально організованого методу нарративу і тесту екоцінісних диспозицій (для встановлення внутрішньої конструктивної валідності шкал).

Як відомо, визначальною у розробці будь-якої психодіагностичної методики є перевірка її на валідність. Верифікація методики у відповідності з цим параметром передбачає аналіз двох критеріїв валідності – конструктивної та критеріальної.

Конструктивна валідність перевірялась на моделях ситуацій, які попередньо розроблялися методом нарративу у змістовних проєкціях заданих шкал. Випробовуваним ставилась задача створити тестовий ескіз-презентацію (нарратив) з обізнаності у сфері економіки, екології, моралі, права (окремо у кожній сфері) стосовно буденної справи – впорядкування прилеглої до будинку території. Оповідач організував мешканців свого будинку для обладнання дитячого майданчику, а значить мав справу з ЖЕКом, міською радою, відділом освіти, бухгалтером, санстанцією, міськбудом та іншими інстанціями, де виникали моральні, економічні, екологічні і юридичні питання. Ці проблемні питання треба було поставити і вирішувати. Контент-аналіз текстів дозволив виокремити обізнаність пересічних громадян у зацікавлених сферах та зкорелювати відповідні смислові одиниці цих уявлень з тестовими шкалами. Виявилося, що за шкалою економіки обізнаність і тестові показники корелювали на рівні 0,72 ($R(t) = 0,99$), екології – 0,67 ($R(t) = 0,99$), моральні – 0,66 ($R(t) = 0,99$), юридичної компетентності – 0,66 ($R(t) = 0,95$). Отже коефіцієнт кореляції в усіх сферах тестової діагностики вказував на сильно виражений

зв'язок при достовірності $R(t) \leq 0,01$ і лише в одному варіанті (з правовою обізнаністю) достовірність складала $R(t) \leq 0,05$. Такі результати вказують на досить високу конструктну валідність методики. Зауважимо, це кореляції тесту з тестом, тобто з модельною проекцією тесту, а зовсім не рівень ерудованості, адже досить часто зустрічалася низька ерудованість, але вона була співзвучною з аналогічною обізнаністю за тестовими вимірюваннями.

Додатково конструктна валідність розробленої методики перевірялася на кореляційний зв'язок з ціннісними шкалами тесту екоціннісних диспозицій (ТЕД)[8]. Виявилось, що критерії введених у дану методiku субшкал високо корелюють з відповідними індикаторами ТЕД, а саме: субшкала моральної свідомості проявляє зв'язок зі шкалою моральних цінностей по ТЕД на рівні $r = 0,71$ ($R(t) \geq 0,99$), я-цінності по ТЕД зі сферою "я-концепції" в розробленій методиці мають $r = 0,69$ ($R(t) \geq 0,95$), екологічні цінності за методикою ТЕД і екологічна субшкала цієї методики проявляють статистично значимий зв'язок ($r = 0,70$, при $R(t) \geq 0,95$) і дещо менш вираженою виявилася лінійна корекція соціальних цінностей по ТЕД і показниками правового сектору буденної свідомості за розробленою методикою. Він виявився на рівні $0,54$, при $R(t) \geq 0,95$. Але, як видно, усі ці показники є досить високими і переконливими для підтвердження психометричної обґрунтованості конструктивної валідності розробленого тесту.

Для перевірки критеріальної валідності тесту були сформовані 4 професійні групи випробовуваних в об'ємах малих статистичних вибірок (не менше 30 осіб кожна). Це були студенти випускних курсів (спеціалістів та магістрів) юридичного, психологічного, хіміко-біологічного та економічного факультетів. Передбачалося зовсім очевидне, що фахівці у профільних сферах (юристи – у правових питаннях, економісти – в економічних, біологи – в екологічних, психологи – в моральних) будуть обізнаними найбільше, а в суміжних областях їх ерудованість може виявитися дещо зниженою. При порівнянні матеріалів тестування за розробленою методикою виявлені статистично значимі відмінності, які вражають загальною тенденцією – фахівці у певній області знань (і це стосується усіх 4 категорій) майже повністю не ініційовані своєю обізнаністю у 3-х інших сферах життєдіяльності ($R(t) \geq 0,99$). Лише в екологічній сфері знань відмінності виявлялися на рівні тенденцій ($R(t) = 0,75$).

Окрім того, в якості показника у перевірці критеріальної валідності використовувалися й вік випробовуваних. Висхідним положенням було передбачення того, що з віком обізнаність в означених сферах життя – економіка, екологія, мораль і право – буде зростати майже пропорційно з набуттям життєвого досвіду. Виявилось, що така закономірність зберігається лише за шкалою "мораль" ($R(t) = 0,95$), на рівні тенденції наші передбачення підтверджуються за тестовою шкалою "екологія" ($R(t) = 0,80$) і практично не збільшується обізнаність у сфері "економіки" ($R(t) = 0,70$) та права ($R(t) = 0,65$). Порівнювався вік: 16-18 років; 22-30 років; 40-50 років.

Отже, наведені результати перевірки методики на валідність підтверджують її відповідність вимогам психометрії. Критеріальна валідність виявилася співзвучною конструктній (за наративами) і тестом екоціннісних диспозицій та у показниках обізнаності за віковим цензом.

Розрахунки коефіцієнту достовірності здійснювалися методом розщеплення тесту на дві частини у повторних вимірюваннях. Тут є своя особливість: запропоновані тестові твердження не пропорційно і не симетрично навантажують діагностичні шкали, тому розщеплення у підрахунках коефіцієнтів кореляції здійснювалось за індикацією відповідей в однойменній шкалі, а не розділенням самих тверджень. Оскільки у запропонованому тесті налічується 120 відповідей (по 30 на кожену шкалу), то у "розщепленні" до одного і другого інваріанту ввійшло по 15 відповідей з кожної шкали, а в результаті порівнювались інваріантні вибірки з 60 окремих показників у кожному ряду.

З теорії психометричних процедур відомо, що у вимірюванні будь-якого тестового показника кожен індивід буде мати власні значення, до того ж, зафіксований тестом показник для окремого індивіда у кожному окремому вимірюванні (повторі) відрізнятиметься від його істинного значення. Якщо людину протестувати кілька разів, то вийде багато незбіжних значень, що складуть деякий розподіл показників навколо істинного індивідуального показника. При цьому помилки вимірювання (або відхилення від істинного значення) неминуче явище, питання лише в тім наскільки значимі ці відхилення.

При великій кількості показників вимірюваної окремої якості ($320 \cdot 15 = 4800$ вимірювань та у повторі, що подвоює вимірювальну якість – 9600) вона складає інваріантний ряд значень, які можна оцінити не тільки за середніми значеннями, а й за показниками середнього квадратичного відхилення, пов'язаного з дисперсією розподілу окремих інваріант. Звичайно, що ряди оцінювались на нормальність розподілу окремих інваріант у кожному варіативному ряді, чим були підтверджені для них статистичні розподіли за кривою Гауса. Виявилось, що основні показники, які вимірювалися за субшкалою "мораль" склали площу під нормальною кривою в межах від 70% до 73%, що потраплять в інтервал 1σ , а в інтервал двохсигмальний ($S \geq 95\%$) потрапляють одновимірні показники за шкалами "економіка", "екологія" і "право". Отже, орієнтуючись на стандартне відхилення індивідуальних варіант від середнього їх значення, встановлено, що знаходяться вони в межах ймовірності від 0,01 до 0,05. Це означає, що інтервал вимірюваного розсіювання великого числа індивідуальних варіант не перевищує

двох-сигмального розподілу значень (95% достовірної ймовірності). Іншими словами, за цих умов тест дозволяє судити про істинність вимірюваної властивості з помилкою, що не перевищує 5%, а значить тест є достовірним і може застосуватись у професійній психодіагностиці.

Надійність тесту перевірялося у повторних (ретестових) через місяць вимірюваннях, в яких з'ясувалося, що повторні тестування корелюють з попередніми за різними шкалами на рівнях $r = 0,76-0,82$ (відносна стандартна помилка складає 0,48-0,42, допускається 0,5), що вказує на досить високу його стійкість до процедури та умов застосування. Таким чином, методика зберігає стабільність вимірювальної процедури та забезпечує надійність розробленого тесту.

Отже, проведені випробування методики на валідність, достовірність та надійність підтверджують її відповідність з точки зору вимог психотерапії, професійному психодіагностичному інструментарію.

Використані джерела

1. Бассин Ф.В. "Значение" переживания и проблема собственно-психологической закономерности // Вопр. психологии – 1972. – №3. – С. 105-124.
2. Братусь Б.С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века // Вопр. психологии. – 1993. – №1. – С. 6-12.
3. Возняк В.С. Розсудок, розум, повсякденність // Філософ. думка. – 2006. – №5. – С. 3-22.
4. Михайловский Н.К. Письма о правде и неправде // Соч. в 6 т. – Т.4. – СПб, 1987.
5. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Навч. посібн. – К.: Вид. дім "Слово", 2009. – 464 с.
6. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Сепетий Д.П. Діалектика versus метафізика: переоцінка ділеми // Філософ. думка. – 2006. – №4. – С. 56-75.
8. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екологічної катастрофи. Монографія. – К.: Вид. дім "Слово", 2004. – 440 с.
9. Скребець В.О. Особливості екологічної свідомості в умовах наслідків техногенної катастрофи. Дис. докт. психол. наук. – К., 2006. – 441 с.
10. Скребець В.О. Основи психодіагностики: Навч. посібн. – 4 вид. – К.: Вид. дім "Слово", 2007. – 192 с.
11. Скребець В.О. До поняття "здорового глузду" в психології // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. В.О.Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – Том 12. – Вип. 3. – С. 244 – 256.
12. Скребець В.О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології // Актуальні проблеми психології. : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К.: Логос, 2007. – Том 7. – Вип. 8. – С. 397-411.

Skrebets V.O.

ECOLOGICAL-ECONOMICAL AND MORAL-LEGAL MEASUREMENTS OF COMMON SENSE IN EVERYDAY LIFE AND THE METHODS OF THEIR DIAGNOSTICS

The analysis of common sense as a criterion basis of workaday consciousness is given. Common sense presents inclusion of a person into the real world of things, events and phenomena, determines its attitude toward reality and is regulated with senses and mind. In this paper common sense is considered as a sector in the different spheres of vital activity: economic, ecological, moral and legal. Validization of the developed diagnostic methods for above-mentioned common sense sectorality is carried out.

Key words: *common sense, economic, ecological, moral, legal spheres of vital activity, methods of diagnostics, validization.*

Стаття надійшла до редакції 08.10.12